
SCHOOL VIOLENCE AWARENESS AND PREVENTION PROGRAMS IN SERBIA

Vesna Lj. Minić

Faculty of Teacher Education in Prizren – Leposavić, Serbia, minic.vesna@gmail.com

The paper is the result of research within the project: "Kosovo and Metohija between national identity and European integration" (III 47023), funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

Abstract: The aim of this paper is to provide a systematic review and analysis of school violence in Serbia, as well as to suggest programs and measures that would prevent it from happening. Violent behavior in school-age children is a widespread phenomenon and issue, present not only in our country, but also in other countries and cultures; it is on the rise in both developed and underdeveloped countries, in both urban and rural areas. Age groups most prone to violent behavior are children and young people in the process of maturation, since they do not yet have developed defense mechanisms. Given the fact that there are increased levels of peer violence in modern society, it is important to emphasize its serious, far-reaching and long-lasting both physical and mental health consequences, mostly in primary school children. School violence has also become a public health issue being addressed by the World Health Organization, as it causes chronic fear in students and is responsible for numerous psychosomatic disorders. Social context of violence is also incited by media, especially the Internet, television and video games which encourage and spread certain forms of violence among students. There are different forms and levels of intensity of school violence, but violence is usually acknowledged by the society only when certain incidents get the attention in media. However, in order to put a stop to the increased tendencies of peer violence in school-age children, it is necessary to engage students, teachers, parents, media and the entire society. Due to the complexity and sensitivity of this issue, the studies carried out in Serbia are of great importance, not only to understand this issue, but also to develop prevention programs and measures that would reduce and prevent school violence. There are three categories of prevention used in our country to prevent school violence: primary, secondary and tertiary. Primary prevention is targeted at the entire population, not only certain groups which are considered to be prone to it. Its advantage lies in the fact that it motivates the children who are not prone to violence to help reduce violence occurrences. Secondary prevention involves working with children who are prone to school violence, or with those children involved in mild forms of problem behavior. Tertiary prevention involves working with students who had already exhibited some form of school violence. Serbia has many school violence prevention programs, such as: *School without violence: towards a safe and enabling environment for children; Children and Police; Firefighter in School, School Officer*, and many other activities which aim to protect children from violence in schools.

Keywords: school, violence, programs, protection, Serbia.

ЗНАЊА О ШКОЛСКОМ НАСИЉУ И ПРОГРАМИМА ПРЕВЕНЦИЈЕ У СРБИЈИ

Весна Ј. Минић

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Србија, minic.vesna@gmail.com

Резиме: Циљ рада односи се на систематско проучавање и анализирање насиља у школама у Србији, као и мерама и програмима његове превенције. Насилно понашање деце школског узраста је широко распрострањена појава и проблем, заступљен не само у нашој земљи, већ и у другим земљама и културама, и које је у порасту како у развијеним, тако и неразвијеним земљама, градским и сеоским срединама. Најподложнији насилном понашању су деца и млади у процесу сазревања и формирања властите личности, када још увек немају развијене механизме одбране. Имајући у виду чињеницу повећаног степена вршњачког насиља у савременим условима живота, ваља указати на његове последице, које су дубоке, далекосежне и трајне на физичко и психичко здравље деце, углавном основношколског узраста. Насиље над децом у школи је постало и питање јавног здравља којим се бави Светска здравствена организација, јер ствара хронични страх код ученика, и узрок је бројних психосоматских болести. Друштвени контекст насиља употпуњују медији, посебно интернет и телевизија, видео игре, које подстичу и шире одређене облике насиља међу ученицима. Испољавајући се у веома разноврсним облицима и интензитетима, насиље обично постаје социјално видљиво тек када појединачни инциденти задобију медијску пажњу. Међутим, да би се

тенденција пораста насиља над децом у школском добу зауставила, потребно је ангажовање самих ученика, наставника, родитеља, медија и читавог друштва. Због сложености и осетљивости овог проблема, истраживања која се спроводе у Србији су од изузетног значаја, не само ради разумевања истог, већ и ради конципирања превентивних програма, који би допринели смањивању и сузбијању појаве насиља у школама. Превентивне активности које се спроводе у школама у нашој земљи базирane су на три нивоa: примарни, секундарни и терцијални. Примарна превенција усмерена је ка читавој популацији, а не само ка њеним ризичним деловима. Њена предност огледа се у оснаживању мотивације деце која нису склона ка насиљу да помогну у смањењу степена насиља. Секундарна превенција се односи на рад са ризичном популацијом, или са оним ученицима који испољавају неки вид проблематичног понашања у блажем облику. Терцијална превенција се односи на рад са ученицима који су већ имали неки вид насилног понашања у школи. У Србији постоје бројни програми за заштиту од насиља, попут *Школа без насиља – ка сигурном и подстицајном окружењу за децу*, *Деца и полиција*, *Ватрогасац у школи*, *Школски полицијац* и бројне друге активности усмерене ка заштити деце у школама.

Кључне речи: школа, насиље, програми, заштита, Србија.

1. УВОД

Насилно понашање деце школског узраста је тема савременог света, која заузима значајно место у проучавању битних питања везаних за школу и друштво. Оно је до недавно спадало у ред табу тема које су се избегавале, међутим његов ендемски карактер и повећање степена насилништва у школама и вршњачким групама је значило и потребу за систематским, стручним и научним проучавањем ове проблематике. Насиље је најекстремнији облик неприхватљивог понашања деце. Оно утиче на њихове образовне могућности, узрокује бројне тешкоће у понашању, ствара напетост и негативно расположење у разреду. Школско насиље није изоловано од глобалних трендова у свету, као ни од одређене друштвене средине. Друштвена ускловљеност овог феномена детерминисана је различитим друштвеним, економским, образовним и културним приликама породица из којих потичу ученици. То значи, да у процесу спречавања насилничког понашања ученика у школама учешће морају узети сви друштвени субјекти, који ће доносити различите програме и мере како би се ова друштвено непожељна појава svela на минимум. Пресудну улогу, дакле имају родитељи, наставници, стручни сарадници, локална и шира друштвена заједница. Европска искуства указују на неопходност промена у законској регулативи, са акцентом на повећању броја стручних сарадника у школама, као и увођењу нових наставних садржаја у процесу образовања учитеља и наставника.

2. ОДЛИКЕ И ОБЛИЦИ ШКОЛСКОГ НАСИЉА

У одређењу појма *насиље* не постоји општеприхваћена дефиниција, али се аутори углавном слажу да је то облик испољавања агресивног понашања, при чему постоји намера да се изазове бол или повреда. Оно означава „сваку примену силе према човеку без обзира на карактер, јачину, интензитет и врсту коришћене енергије у том односу у ком постоји јасна подела ко је починилац, а ко жртва“ (Милосављевић, 1998: 22). Светска здравствена организација насиље дефинише као „намерну употребу физичке или психолошке силе или моћи пред претњом, против себе, другог лица или против групе или заједнице, која резултира или постоји велика вероватноћа да резултира повредом, смрћу, психолошком штетом, лошим развојем или лишавањем“ (према: Георгиевски, 2009: 3). Школско насиље је, како истичу Плут и Попадић (2007: 347) „групни феномен, епизода која се одиграва унутар социјалне институције и међу члановима групе“. У најширем одређењу, то је насиље које се дешава у оквиру школе. Оно нарушава сигурност детета и његов психо-физички развој, те се негативно одражава на целокупну његову личност, што је у супротности са ставом да школа треба да буде место где се деца осећају безбедно, сигурно, и где се припремају за живот без насиља. Када се говори о томе ко су најчешће жртве, Дејановић и др. (2003: 176) наводе да су то следеће категорије деце: „ново дете у разреду, надарено дете, мирно и љубавно дете, дете које има добар однос са учитељем, дете нижег социо-економског статуса, дете из друге етничке групе, дете са посебним потребама, дете разведених родитеља, дете-жртва породичног насиља“. Деца која доживљавају било који вид насиља у школи, према наводима Лајовића и Тркуље (2005: 34-35) се „боје се ући у школу или изаћи из ње, мењају уобичајени пут до школе, моле родитеље да их возе у школу, одбијају ићи у школу, *болесни* су ујутру пре школе, имају главобоље или болове у стомаку, погоршава се школски успех, долазе кући са поцеланом одећом и оштећеним школским књигама, изгладнели (узет им је новац). Они тако постану повучени, ниског самопоуздања, постану анксиозни, напети, престану да једу, прете или покушају самоубиство, заспу плачући, имају ноћне море, остају без својих ствари, често губе депарац, све чешће питају за новац или почну да краду (да дају насилнику), одбијају да говоре шта није у реду, имају необјашњиве модрице,

огреботине и посекоцине, почну да застрашују другу децу, постану агресивни или депресивни, јаву невероватне изговоре за горе наведена понашања, сами су на одмору, а пријатељи из разреда због тога нису забринутни, не бирају их у групним спортовима, траже близину учитеља, несигурни су и узнемирени ако треба да изађу пред таблу, пред разред. Такође, исти аутори (2005: 40) истичу да су знакови насиља над децом следећи: „имају лошију пажњу и концентрацију, често ометају школске активности, имају лош успех у школи, често упадају у туче с другом децом, на разочарења, критике и задиривање реагују изузетном љутњом и осветом, често гледају насилне филмове и играју насилне игрице, имају мало пријатеља те су често неприхваћени због свог понашања, склапају пријатељства с другом децом која су позната по агресивности и непослушности, константно се супротстављају одраслима, задиркују животине, осећају се фрустрирано, делују као да не саосећају с другима“.

Говорећи о узроцима насиља, ваља истаћи да се они јављају на различитим нивоима, те да су комплексни и сложени за проучавање. Фактори ризика за насиље код деце школског узраста могу бити породично окружење, индивидуалне особине, школа, вршњачке групе, утицај средстава масовног комуницирања, друштвене околности и др. Друштвено окружење је од пресудног значаја, и да би се разумео феномен школског насиља, он се мора посматрати кроз призму ширег контекста. Школа је део друштва, и не може се посматрати изоловано од њега, све појаве настале у њему, заправо имају рефлексију у школи. Тај друштвени контекст насиља употпуњују медији, посебно телевизија и интернет. Деца школског узраста су, углавном пасивна публика и предмет манипулације оних који креирају медијске садржаје. „Медији имају склоност да, извештавајући о догађајима који потенцијално изазивају велику пажњу јавног мњења, представе ствари на сензационалистички начин, односно инсконструшу неку посебну медијску реалност догађаја“ (Бановић, Илић, 2012: 139). Поред друштвеног окружења и медија, од великог је значаја и породично окружење, јер за здраво одрастање су врло важна искуства које дете стиче у породици. Недостатак љубави, пажње и топлине иде у прилог стварању погодног тла за развој насилничког понашања. Индивидуалне особине ученика, такође могу бити потенцијални узроци непожељног понашања, а то су деца која су импулсивна, нестрпљива, са вишком енергије и сл. Школско окружење је важан чинилац појаве насиља. Фактори који одређују школску климу јесу однос између ученика и наставника, начин одржавања дисциплине, начин оцењивања, систем норми и вредности који у њој постоје, и који одређују начин и ритам живота.

Према начину на који се насилни поступак изводи, постоје и различити облици насиља. Према Посебном протоколу за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у васпитно-образовним установама (2007), постоје различите форме насиља: физичко, вербално, електронско и сексуално. Поред њих, наводе се и злоупотреба, занемаривање, експлоатација и намерно поступање. Физичко насиље је најраспрострањенији тип који подразумева наношење бола и повреда. Вербално насиље врши се речима, најчешће вређањем и посованем. Електронско насиље се односи на слање или објављивање сурових или повређујућих текстова, слика путем интернета или сличних дигиталних комуникацијских средстава, истиче Willard, 2004, у свом Центру за сигурно и одговорно коришћење Интернета. Насиље путем нових технологија подразумева сваку комуникациску активност CYBER технологијом (SMS, MMS, CLIPS, E-MAIL, CHAT, SCYPE, WEB, BLOG...) која се може сматрати штетном за појединца, а починитељ и жртва су малолетници. Сексуално насиље се односи на “угрожавање сексуалног идентитета жртве омаловажавањем или приморавањем на неки вид сексуалне комуникације“ (Попадић, 2009: 47). Поред наведених облика насиља, не треба изоставити и културно-економско насиље. Културно насиље подразумева вређање на образовној, класној, етничкој, религијској и расној основи. Деца жртве насиља су углавном другачија од остале деце било да су у питању боја коже или верска уверења. Економско насиље се, углавном базира на крађи и изнуђивању новца, присилној на крађе, отимање ствари, ужине, школског прибора и сл. Међутим, оно што треба имати на уму јесте чињеница да се различити облици насиља углавном јављају удружено, а поменута подела има за циљ боље разумевање одређених облика и карактеристика насиља. Насилни чин има вишеструке последице по децу. Они су испуњени страхом и немиром, често не желе да иду школу тражећи изговоре у болестима, имају тешкоће у учењу и напредовању, повлаче се у себе, одају се породици како би побегли од реалности и сл.

3. ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА У ШКОЛАМА

Превентивне активности спречавања насиља у школама се одвијају на три нивоа: примарном, секундарном и терцијалном. Примарни ниво подразумева рад на превенцији насиља у школи и читавом друштву. Ту се мисли на информисање и сазнање о штетности насиља и предностима ненасилне комуникације, информисање родитеља и наставника о дечијим правима, оптималном дечијем развоју, успостављању сарадње са релевантним институцијама у циљу оспособљавања деце за конструктивно решавање проблема и

сукоба. Секундарни ниво се односи на откривање деце и породица код којих постоји вероватноћа појаве насиља. То је, дакле рад са „ризичном популацијом или онима које проблематично понашање испољавају у благом степену“, како наводи Попадић (2009: 226). Терцијални ниво подразумева специјализоване програме и активности које су намењене особама жртвама занемаривања и злостављања. Један од ефикасних програма терцијалне превенције јесте мултисистемска терапија (МСТ), у коме је рад са малолетним деликвентима усмерен мање на саму личност, а више на интерперсоналне везе са околином.

Друштвени програми спречавања насиља спроводе се најефикасније кроз школу, као основну друштвену установу за васпитање и образовање. Њена улога у спречавању насиља дефинисана је Законом о основама система образовања и васпитања (Службени гласник РС, 2009: 72). Школа треба да предузима одговарајуће мере попут: сарадње са државним органима и органима локалне самоуправе, обезбеђивање свих елемената заштите ученика, дежурства наставника и помоћно-техничког особља школе и сл. Ове мере превенције, школа је у обавези да планира годишњим планом рада, и то на основу подробне анализе учесталости насилних случајева, облика насиља, безбедности школског простора и др.

Програм *Школа без насиља – ка сигурном и подстицајном окружењу за децу* спроводи се у Србији од 2006. године (<http://sbn.rs/o-skoli-bez-nasilja/o-programu-4046>, 10. 10. 2018: 12,00h). Главни циљ овог програма јесте стварање безбедне и подстицајне средине за учење, рад и развој. Програмом је обухваћено више од 273 школе у 90 места у Србији, са више од 230.000 ученика и више од 18.000 запослених. Њега спроводи Министарство просвете, науке и технолошког развоја уз стручну и финансијску подршку УНИЦЕФ-а, у сарадњи са Министарством здравља, Министарством рада и социјалне политике, Министарством унутрашњих послова, Министарством омладине и спорта, Саветом за права детета Владе Републике Србије, Заводом за унапређивање образовања и васпитања. Програм обухвата: истраживање колико је насилно понашање распрострањено у школи, као и ставова ученика и наставника о насиљу; обуке наставника и ученика о значају превенције и начинима превазилажења насилних ситуација, о успостављању јасних правила у односу на насиље, те формирању унутрашње заштитне мреже и спољашње заштитне мреже која обезбеђује стварање сигурне климе за свако школско дете; укључивање ученика у рад са другим ученицима на препознавање и откривање насиља, међусобној заштити, изградњи узајамног поверења и смањењу насилног понашања; успостављање чвршће везе између породице, школе и локалне заједнице путем заједничких активности, чешће сарадње и мобилисања јавности за изградњу савезништва и активнијег деловања на смањењу насиља у заједници. Резултати евалуације програма показују да се повећава: сигурност деце у школама, спремност ученика да се обрате наставнику за помоћ, и број наставника спремних да им пруже подршку. Поред поменутог, у Србији постоји сет програма за заштиту деце од насиља: *Деца и полиција*, *Школски полицајци*, *Ватросасац у школи*, *Навијај за ферлеј*, *Безбедност деце у саобраћају*, и др. Сви они имају јасно постављен циљ, а то је унапређивање безбедности ученика и школе, са неопходним активностима и превентивним мерама, усмерених на упознавање ученика о штетности и последицама насилног понашања.

4.ЗАКЉУЧАК

Насилно понашање у школи је веома често у свим видовима социјалне интеракције ученика. Њега је немогуће сузбити у потпуности, јер је присутно у свим сегментима одрастања деце школског узраста. Међутим, треба га минимизирати до најнижег могућег степена, како би се избегле трајне последице. Да би се решио проблем насиља, потребно је препознати насилно понашање, организовати рад са жртвом и насилником, образовати и стручно усавршавати наставнике, оспособити институције и службе за превентивно деловање. Сузбијање насиља у школи има значајне ефекте у целокупном друштву, а различити друштвени субјекти доприносе изради мера и програма у циљу спречавања насилног понашања. Ефекти програма намењених превенцији насиља у школи доводе до промене не само индивидуалном и одељенском, већ и на нивоу школе, јер утичу на промену целокупне школске климе и подстичу осећај заједништва и припадности школи. Међутим, да би они били ефикасни, потребно је да се укључе родитељи, наставници, стручни сарадници, локална заједница. Нашим школама још увек недостају бројни превентивни програми, иако их последњих година има нешто више но у ранијем периоду развоја школе, због повећаног степена насилног понашања ученика. Неопходна је и промена законске регулативе у земљи, повећан број стручних сарадника у школама, као и увођење ноих наставних садржаја у процес образовања и усавршавања наставника.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бановић, Б. Илић, А. Улога медија у решавању проблема безбедносних ризика у школи. Реаговање на безбедносне ризике у образовно-васпитним установама. *Зборник радова Факултета безбедности*. Београд. 2012, 139-151.
- [2] Георгиевски, П. Друштвени аспекти кризе школе и облици школског насиља. *Социологија*. Београд 1/2009, 1-22.
- [3] Дејановић, В., Кораћ, Н., Росандић, Р., Врањешевећ, Ј. и др. *Сада знам, зато могу*. Центар за права детета. Београд. 2003.
- [4] Лајовић, Б. Тркуља, М. *Насиље у школи, типови и ситуације злостављања и занемаривања*. Савремена пракса. Београд. 2005.
- [5] Милосављевић, М. *Насиље над децом*. Факултет политичких наука. Београд. 1998.
- [6] Министарство просвете. *Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*. Београд. 2007.
- [7] Плут, Д., Попадић, Д. Реаговање деце и одраслих на школско насиље. *Зборник Института за педагошка истраживања*. Институт за педагошка истраживања. Београд. Бр. 2/2007, 347-366
- [8] Попадић, Д. *Насиље у школама*. Институт за психологију. Београд. 2009.
- [9] Службени гласник Републике Србије. Београд. Бр. 72/2009.
- [10] <http://sbn.rs/o-skoli-bez-nasilja/o-programu-4046>, 10. 10. 2018. 12,00h